

The Role of the Threat of Hellfire in Education, with Emphasis on the Phenomenon of Generational Gap in Narratives

Gholamhossein Safdari¹, Mehdi Mehrizi^{2*}, Mozhgan Sarshar³

1. PhD Student, Department of Quranic and Hadith Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

2. Associate Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

3. Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

ABSTRACT

Received: 21 Dec 2024

Accepted: 30 Jan 2025

Available Online: 23 Mar 2025

Keywords

Generational gap, education, Hellfire punishment, the phrase "Do not impose your manners," narratives.

Considering the issue of development in education and the phenomenon of generational gap, as well as the necessity of adopting educational methods compatible with new generations, the present study, using the method of textual analysis and data description and interpretation, investigates narratives aligned with this issue. It maximally utilizes the implications of the narrative "Do not impose your manners on your children" and the statements concerning the punishments of Hell to address the contradiction between the meanings of these two methods. The study reaches the conclusion that in explaining Hellfire punishments to students, one should initially employ the missionary and reward-oriented aspects, as well as the merciful language of religion. Once the merciful dimension is well-established in the student's mind, then, employing a blended method of authoritative-soft approach and according to the temporal, spatial, and audience-related conditions, the punishments of Hell and the coercive aspect of religion should be communicated. Additionally, when articulating these punishments—despite their diversity and multiplicity—there should be a hierarchical order, from mild to severe, so that the new generation can engage with the language of threat regarding Hellfire. Both the missionary and the threatening aspects can be considered as contributing to their path toward happiness and well-being, and they should not view these statements with a dismissive or even anti-religious perspective.

How to cite:

Safdari, G., Mehrizi, M., & Sarshar, M. (2025). The Role of the Threat of Hellfire in Education, with Emphasis on the Phenomenon of Generational Gap in Narratives. *Study and Innovation in Education and Development*, 5(1), 1-16.

* Corresponding Author:

Dr. Mehdi Mehrizi

E-mail: m-mehrizi@srbiau.ac.ir

© 2025 the authors. Published by Institute for Knowledge, Development, and Research.

This is an open access article under the terms of the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) License.

EXTENDED ABSTRACT

The upbringing of individuals and the application of appropriate educational methods and styles have been perennial concerns across various eras, with the contemporary relevance amplified by the prevalent generation gap. This study delves into the critical issue of generational divide, emphasizing the significance of fostering individuals grounded in belief in the Hereafter. The research posits that educational approaches lacking this foundational belief are inherently incomplete or counterproductive. Drawing upon Quranic and prophetic teachings, the study identifies two primary methodological axes in general upbringing and specifically in generational education: one advocating for encouragement and incentive towards eternal rewards and paradise, and the other relying on admonition and threats of hellish punishments. Utilizing an analytical text-research methodology, the study scrutinizes the admonition-based approach within traditional narrative frameworks to explore how the threat of hellfire aligns with narratives discouraging the imposition of parental customs on children. The central inquiry examines the compatibility of these two educational paradigms and the resultant implications for addressing the generation gap.

The concept of the generation gap, first introduced by sociologists in the 1960s, remains pertinent, signifying divergent beliefs and behaviors between parents and their children. This divergence often leads parents to fear a loss of influence over their offspring (1). The study focuses on this intergenerational distance, particularly how differing temporal contexts between parents and children necessitate adaptive parenting strategies. The term "generation gap" encapsulates changes over time that can result in significant physical, emotional, and psychological differences between generations, thereby impacting educational practices and familial relationships. By narrowing the research scope to the domain of Hadith studies and specifically examining the narration "La taqsiru" ("Do not impose your customs upon your children"), the study aims to elucidate the interplay between punitive and nurturing methods in contemporary upbringing practices (15).

A comprehensive examination of the narration "La taqsiru" reveals its diverse attributions across historical and scholarly sources. Early references trace the phrase to Greek philosophers like Socrates and Plato, as noted by Shahrestani and Ibn Hamdun (10-12). Subsequent Islamic scholars, including Ibn Abi al-Hadid and Sheikh Baha'i, have attributed the saying to Imam Ali (a.s.), though often without explicit chains of transmission (9, 22, 23). The analysis underscores that "La taqsiru" has been transmitted

through various sources, suggesting its foundational role in Islamic pedagogical thought. However, the lack of reliable chains indicates the need for cautious interpretation, emphasizing its metaphorical rather than literal application in contemporary parenting (6, 8).

Linguistic and semantic analysis of the phrase "La taqsiru" reveals nuanced interpretations that extend beyond mere prohibition of imposing parental customs. The term "taqsiru" is rooted in the Arabic word "q-s-r," connoting coercion and force (32). Scholars like Farahidi and Sajjadi emphasize that the prohibition implies an ethical stance against authoritarianism in parenting, advocating instead for methods that respect the child's individuality and temporal context. Furthermore, the study distinguishes between "adab" (manners/etiquette) and "akhlaq" (morals), arguing that the former pertains to socially and culturally specific behaviors, while the latter encompasses more universal ethical principles (17, 19). This distinction is pivotal in interpreting "La taqsiru" as a directive towards culturally sensitive and morally grounded parenting practices (33).

The study proposes a reconciliation of the seemingly contradictory approaches of admonition and gentle encouragement within the framework of addressing the generation gap. It suggests that while explicit threats of punishment may serve as immediate deterrents, they often fail to resonate with younger generations who perceive these methods as outdated or irrelevant (13, 14). Instead, a hybrid approach that combines firm guidance with empathetic understanding is advocated. This method leverages the strengths of both authoritative and permissive styles, ensuring that moral and ethical teachings are internalized rather than imposed. By aligning pedagogical methods with the evolving cultural and social landscapes, parents can effectively bridge the generational divide and foster a harmonious familial environment (16, 23).

Furthermore, the research emphasizes the importance of contextualizing religious teachings within contemporary societal norms to enhance their applicability and acceptance among younger generations. Drawing on the example of prophetic traditions that balance mercy with justice, the study illustrates how compassionate communication can coexist with the acknowledgment of divine justice. For instance, the Prophet Muhammad's (s.a.w.) narration about a woman's love for her child, juxtaposed with the concept of hellfire punishment, exemplifies the integration of empathetic examples with stern warnings (55). This duality ensures that the message of moral rectitude is both relatable and compelling, thereby mitigating resistance and fostering genuine adherence to ethical principles (56-58).

In conclusion, the study highlights that the narration "La taqsiru" serves as a foundational guideline for contemporary parenting practices, advocating for a balanced approach that respects the individuality of children while maintaining moral and ethical integrity. By adopting a method that harmonizes gentle encouragement with appropriate admonition, parents can effectively address the challenges posed by the generation gap. This approach not only preserves the core values and teachings of Islam but also adapts to the dynamic socio-cultural contexts of modern society, ensuring that the upbringing of the next generation is both spiritually grounded and culturally relevant.

تبیین جایگاه تهدید به عذاب جهنم در تربیت با تأکید بر بررسی پدیده شکاف نسلی در گزاره‌های روایی

غلامحسین صفدری^۱، مهدی مهریزی^۲، مژگان سرشار^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۳. استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

با توجه به مسئله‌تطور در امر تربیت و پدیده شکاف نسلی و ضرورت توجه به روشهای تربیتی همخوان با نسل‌های جدید، پژوهش حاضر با استفاده از روش متن‌پژوهی و توصیف و تحلیل داده‌ها، به بررسی روایات هم‌راستا با این مسئله پرداخته و با بهره‌گیری حداکثری از دلالت‌روایت «لا تقسروا آدابکم علی اولادکم» و گزاره‌های دال بر عذاب‌های جهنم، در جهت حل تنافی میان مدالیل این دو محور روشی کوشیده و بدین رهیافت رسیده است که: در تبیین عذاب‌های جهنمی برای متریان باید ابتدا از جنبه‌های تبشیری و پاداشی و زبان رحمانی دین بهره جست و زمانی که بعد رحمانی به‌خوبی در ذهن متربی مانا گشت، آنگاه با بهره‌گیری از روش تلفیقی آمرانه نرم و به تناسب اقتضائات زمانی، مکانی و مخاطبی، عذاب‌های جهنمی و بعد قهرآمیز دین بیان گردد و در بیان این عذاب‌ها نیز با همه تنوع و تعددی که دارند- سلسله‌مراتبی، از سهل به سخت، در نظر گرفته شود تا نسل جدید بتواند با زبان تهدیدی مربوط به عذاب‌های جهنم همراه شود و تبشیر و تهدید، هر دو راه، در مسیر سعادت‌آفرینی خود نقش‌آفرین تلقی کند و با نگاهی دین‌گريزانه و فراتر از آن، دین‌ستيزانه به این دست از گزاره‌ها ننگرد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰

تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۱/۰۳

کلیدواژه‌ها

خودتنظیمی، حل مسئله، سازگاری
تحصیلی، احساس تعلق، جهت
گیری هدف.

شیوه ارجاع دهی:

صفدری، غلامحسین، مهریزی، مهدی. و سرشار، مژگان. (۱۴۰۴). تبیین جایگاه تهدید به عذاب جهنم در تربیت با تأکید بر بررسی پدیده شکاف نسلی در گزاره‌های روایی. پژوهش و نوآوری در تربیت و توسعه، ۵(۱)، ۱-۱۶.

نویسنده مسئول:

دکتر مهدی مهریزی

پست الکترونیکی: m-mehrizi@srbiau.ac.ir

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است.

انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی CC BY-NC 4.0 صورت گرفته است.

مسئله تربیت انسان و به‌کارگیری روشها و سبک‌های تربیتی درست، از جمله مسائل و دغدغه‌هایی است که در همه زمان‌ها کم‌وبیش وجود داشته و با توجه به مسئله شکاف نسلی، امروزه از اهمیت بیشتری برخوردار شده است. از جمله مسائلی که در امر تربیت بسیار اهمیت دارد، پرورش دادنی مبتنی بر معادباوری است زیرا روشی که متکی بر این اصل اساسی و بنیادین نباشد، روشی ناقص یا بدون ثمر خواهد بود و یا به نتیجه‌ای معکوس منجر می‌گردد. در آموزه‌ها و گزاره‌های قرآنی و روایی، برای امر تربیت به‌شکل عام و تربیت نسلی معادباور به‌شکل خاص، دو محور روشی ذکر شده است؛ یک محور، بر تبشیر و تشویق برای رسیدن به پاداش‌های اخروی و نیل به بهشت تأکید دارد و محور دیگر، مبتنی بر انذار و تهدید از عذاب‌های جهنمی است. پژوهش حاضر، با بهره‌گیری از روش متن‌پژوهی تحلیلی و با تکیه بر بررسی روش انذارمحور مبتنی بر تهدید از عذاب‌های اخروی در منظومه سنت روایی، در صدد پی‌جویی و واکاوی پاسخ این پرسش است که تهدید از عذاب‌های جهنمی، با روایتی که از عدم تحمیل آداب والدین بر فرزندان حکایت دارد، چگونه هم‌راستا می‌شود و از هم‌داستانی این دو محور تربیتی، چه نتیجه‌ای حاصل می‌شود؟

از آنجا که بررسی مسئله شکاف یا فاصله نسلی - که توضیح آن در بخش مفهوم‌شناسی ذکر خواهد شد - و جایگاه عذاب و تهدید در آن، مقوله‌ای وسیع و ذوابعاد محسوب شده و - از حیث تبارشناسی - از منظر دانش‌های مختلف می‌تواند مورد بحث قرار گیرد، برای تحدید کرانه‌ی پژوهش و تدقیق در بحث، ناگزیر این مسئله را از منظر دانش حدیث و با تأکید بر منقوله‌ای روایی - که به منقوله‌ی "عدم قسر آداب والدین بر فرزندان" مسمی است - بررسی خواهیم نمود. بر این پایه، برای پاسخ به مسئله پژوهش ابتدا روایت عدم قسر آداب را از منظر سندی و دلالتی بررسی خواهیم کرد تا از گذرگاه آن، جایگاه و روش انذار از عذاب اخروی در تربیت متربیان روشن گردد.

مفهوم شکاف نسلی

شکاف نسلی، برای نخستین بار توسط جامعه‌شناسان در دهه ۱۹۶۰م بکار برده شد و همچنان نیز مورد استعمال قرار می‌گیرد و به شکل کلی، بر باورها و رفتارهای متفاوتی دلالت دارد که میان والدین و فرزندان آنان بروز می‌کند و به همین خاطر، والدین این نگرانی را دارند که مبادا تأثیر و نفوذشان در بچه‌های خود را از دست بدهند (۱). گزاره مورد بحث در این پژوهش نیز بر همین فاصله میان والدین و فرزندان یعنی فاصله میان دو نسل در امر تربیت تأکید دارد زیرا زمان و دورانی که فرزندان در آن به دنیا می‌آیند و بزرگ می‌شوند، با زمان و دوران والدین تفاوت دارد. این بخش از عبارت مورد بحث - چنانکه مبرهن و واضح است - به تحولات و تغییراتی اشاره دارد که در طیّ زمان رخ می‌دهد و گاه این تغییرات به حدی است که دو زمان کاملاً متفاوت پدید می‌آید که جز در برخی از

موارد، هیچ شباهتی به یکدیگر ندارند. این بخش، که در واقع به شکاف و تفاوت نسلی اشاره دارد، می‌تواند در حوزه تغییرات جسمی، روحی، شخصیتی و... باشد.

بررسی صدوری و سندی منقوله «لا تقسروا»

در این بخش سعی می‌شود تا - با تأکید بر ترتیب زمانی - مآخذی که گزاره مزبور را نقل کرده‌اند، ذکر گردد تا هم اولین مأخذ روشن گردد و هم قائل این منقوله، فهمیده شود:

شهرستانی (۴۷۹-۵۴۸ ق) در کتاب «الملل و النحل» عبارت مزبور را منقول از سقراط دانسته و آن را چنین نقل می‌کند: «لا تکرهوا اولادکم علی آثارکم فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم» (2).

ابن حمدون (۴۹۵-۵۶۲ ق) در کتاب «التذکرۃ الحمدونیۃ» آن را از افلاطون و بدین شکل نقل کرده است: «لا تجبروا اولادکم علی آدابکم فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم» (3).

ابن ابی الحدید (۵۸۶-۶۵۶ ق) در «شرح نهج البلاغه» جمله را به امام علی (علیه السلام) منتسب دانسته و آن را چنین نقل می‌کند: «لا تقسروا اولادکم علی آدابکم فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم» (4).

شیخ بهایی (۹۵۳-۱۰۳۱ ق) در «کشکول» در یک جا با عبارت «لا تودبوا اولادکم باخلاقکم فانهم خلقوا بزمان غیر زمانکم» (5). آن را منقول از سقراط دانسته و در جای دیگری با تعبیر «لا تکرهوا اولادکم علی اخلاقکم» و در موضع سومی با تعبیر «لا تکرهوا اولادکم علی آثارکم» آن را به نقل از «برخی از حکما» آورده است (5).

شوشتری (۹۵۶-۱۰۱۹ ق) در «احقاق الحق» آن را حدیث امیرالمومنین (علیه السلام) تلقی کرده و با عبارت ذیل نقل نموده است: «لا تقسروا اولادکم علی آدابکم فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم» (6).

رشید رضا (۱۲۸۲-۱۳۵۴ ق) در نشریه المنار، چند عبارت حکمت‌آمیز را از افلاطون نقل کرده و جمله مزبور را نیز به او نسبت داده است: «لا تقسروا اولادکم علی آدابکم فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم» (7).

آل غازی (۱۳۰۵-۱۳۹۸ ق) در «بیان المعانی»، جمله مزبور را از امیرالمومنین (علیه السلام) بدین شکل نقل کرده است: «لا تقسروا اولادکم علی طباعکم فانهم خلقوا لزمان غیر زمانکم» (8).

جستجو در منابع و مأخذ بسیار، حکایت از آن دارد که جمله مورد بحث نخستین بار توسط ابن ابی الحدید به امیرالمومنین (علیه السلام) نسبت داده شده است و منابع پیش از وی، آن را جمله‌ای حکمت‌آمیز از حکمای یونان - سقراط یا افلاطون - دانسته‌اند. ابن ابی الحدید نیز آن را به شکل مرسل و بدون هیچ سندی ذکر می‌کند. مطهری در این باره نوشته است: «این جمله تاکنون در هیچ کتابی از کتبی که قابل اعتماد باشد بلکه کتبی که قابل اعتماد نباشد ولی این جمله در آن به شکل حدیث از علی (علیه السلام) روایت

شده باشد، دیده نشده است... از زمانی که معروف شده است که این جمله از امیرالمؤمنین (علیه السلام) است، بیش از پنجاه شصت سال نمی گذرد... در چند سال قبل در ناسخ التواریخ در شرح حال افلاطون به آن برخوردیم...» (9).

تمامی مأخذ مزبور، جمله مزبور را مرسلا و از کتاب «شرح نهج البلاغه» نقل کرده اند (10-12).

بررسی و تحلیل دلالت منقولی «لا تقسروا»

دیدگاه‌های اندیشمندان درباره معنای گزاره مزبور را می توان در گونه‌ها و دسته‌بندی‌های مختلفی جای داد، که به شرح ذیل تبیین می گردد.

بکارگیری روش تربیتی کارآمد:

یکی از دیدگاه‌هایی که درباره معنای گزاره «لا تقسروا» مطرح شده، ارتباط دادن آن به «روش تربیتی» است. از جمله، نوشته‌اند: «روش تربیتی دائما باید روزآمد شود و نمی توان با یک تربیت ثابت، میراث نسل قدیم را به نسل جدید تحمیل نمود» (13).

14). محقق دیگری نوشته است: «در تربیت گذشته روشهایی وجود داشت که آن‌ها امروزه کاربرد ندارند یا لااقل در پاره‌ای از موارد موثر نیستند. اصل این است که از در باید وارد خانه شد ولی فراموش نکنیم جای درها در موارد بسیاری تغییر کرده است. پس باید در جدید پیدا کرد. در گذشته روش القا وجود داشت؛ روش دورداری فرد از صحنه ناصواب وجود داشت؛ روش منع مطلق؛ روش اجبار و تحمیل؛ روش فریضه سازی، روش قرنطینه سازی؛ روش عادت دادن؛ روش طرد و اخراج فرزند ناباب از خانه وجود داشت اما امروزه این روشها در همه موارد کفایت کننده نیستند...» (15).

تبدیل احکام و اخلاق به تبع تغییر اقتضائات:

یکی دیگر از نگره‌هایی که درباره گزاره «لا تقسروا» بیان شده، این است که مربی باید به تناسب اقتضائات زمانی و مخاطبی مربی، احکام دین را تغییر دهد. از جمله کسانی که این دیدگاه را مطرح کرده، عبدالقادر آل غازی است. وی این روایت را به آیه ۱۰۶ بقره که درباره نسخ است، پیوند داده و نوشته است: «به اقتضای زمان و مصلحت باید احکام را تغییر داد.» (8).

اندیشمند دیگری با بیانی متفاوت چنین نوشته است: «علی (ع) در جمله معروف خود "لا تقسروا اولادکم علی آدابکم" حقیقت تحول را منظور داشته است. فرزندان خود را وادار نکنید که عین شما زندگی کنند زیرا آنان - صد درصد - برای این زندگی افریده نشده اند. وقوع تحول در زمان امری قطعی و بدیهی است و لازمه تحول در زمان، تحول در روابط انسانی است و لازمه تحول در روابط انسانی - فردی و اجتماعی، تحول در بسیاری از احکام و دیدگاه‌هاست...» (16).

دیدگاه دیگر، تقسیم‌بندی اخلاق به دو دسته ثابت و متغیر است: اخلاق به دو قسم تقسیم می شود؛ یک قسم آن ثابت و غیرقابل تغییر است و قسم دیگر، تغییر می کند. اخلاق ثابت در همه زمان‌ها و مکان‌ها ثبوت دارد مانن: راستگویی، امانت‌داری، عفت و... اما اخلاق تغییرپذیر به اقتضای زمان و مکان عوض می شود؛ مانند مسائلی که در روابط سیاسی و اجتماعی و... وجود دارد؛ مانند

نحوه لباس پوشیدن و... اخلاقی که مراد امام علی (علیه السلام) است، همان اخلاق تغییرپذیر و غیر ثابت است اما اصول اخلاقی ثابت تغییر نمی کند (17-19).

تحمیل نمودن فرهنگ:

یکی دیگر از دیدگاه‌هایی که درباره دلالت گزاره «لا تقسروا» بیان شده، «عدم تحمیل فرهنگ والدین بر فرزندان» است. که در این باره نوشته اند: جامعه مانند بسیاری از پدیده‌ها در حال تغییر و تحول است. آداب و رسوم و معاشرت و فرهنگ و تمدن، صنعت و تکنولوژی همواره در حال تغییر سریع و چشمگیر است. بر این اساس از نسل بعد نمی‌توان انتظار فرهنگ نسل قبل را داشت و فرهنگ قبل را نمی‌توان به نسل بعد تحمیل نمود. به همین جهت پدر و مادر نباید انتظار داشته باشند رفتار و آداب معاشرت پسران و دختران مانند زمان کودکی خودشان باشد. نباید انتظار داشته باشند فرزندان مانند آنان لباس بپوشند، مانند آنان معاشرت اجتماعی داشته باشند (20, 21).

پرورش قدرت تحلیل انتقادی تربی

«یکی از مسائل مهم در باب تربیت کودک که به قوه عاقله او مربوط می‌شود این است که قوه انتقاد یعنی تشخیص خوب و بد او را بیدار کنیم مخصوصاً در مقابل مظاهر جدید که نه مانند خشک مغزان با هر نوی مخالفت کند و نه هر حماقت و جنایتی را به نام تجدد و مد روز بپذیرد» (22, 23).

دیدگاه‌های دیگری نیز درباره گزاره مزبور مطرح شده است چنانکه می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: ۱- «حضرت در این سخن توصیه نمی‌کنند که هم‌رنگ زشتی‌های روزگار خود شویم و هر کس چیزی را با نام آداب زمانه مطرح کرد تسلیم آن آداب شویم ولی ما را متوجه امر مهمی می‌کنند که بدانیم در هر زمانی اقتضائات و جهت‌گیری‌هایی وجود دارد که نباید نادیده گرفته شود (24). ۲- «ایمان علی بن ابیطالب به انقلابی بودن زندگی و تحول و تکامل همیشگی آن، اصلی است که در اندیشه و مکتب و سلوک وی اساسی است. از جمله سخنان امام در این مورد، گفتار صریح و بی‌ابهام اوست که می‌فرماید: فرزندان خود را با اخلاق خود تربیت نکنید زیرا که آنان برای زمانی غیر از زمان شما خلق شده‌اند» (11). ۳- «یکی از اصول تعلیم و تربیت که باید همواره مدنظر طراحان برنامه‌های تربیتی باشد این است که کودکان را نباید بر حسب وضع فعلی نوع بشر بلکه برای شرایط بهتر احتمالی آینده آن یعنی منطبق با انگاره آدمیت و مقصد کلی آن تربیت کرد».

نگره‌ی نگارنده

برای فهم این گزاره باید در روایات دیگر نیز بحث را دنبال نمود. بنابر آموزه‌های قرآنی و روایی، عمل به دستورات الهی امری واجب است و همه مکلفان باید این دستورات را به خوبی فرا گرفته و انجام دهند (نک: بقره/ ۱۱۰؛ تحریم/ ۶۶ و....). تعلیم اصول دین و احکام شریعت واجب است و توصیه‌هایی نیز در این باره در آموزه‌های روایی ذکر شده است چنانکه گفته‌اند: دوره دوم کودکی، دوره آموزش آداب است. در روایتی آمده است: «دَعِ ابْنَكَ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ وَ يُوَدِّعُ سَبْعَ سِنِينَ وَ الزَّمَهُ نَفْسَكَ سَبْعَ سِنِينَ» (25-27). طبق

این روایت، ۷ سال نخست باید کودک را به حال خود گذاشت تا بازی کند؛ هفت سال دوم را باید او را تحت تعلیم آداب قرار داد و هفت سال سوم ملازم مربی باشد. در احادیث دیگر نیز بر تاثیرپذیری کودک و لزوم ادب‌آموزی تاکید شده است؛ چنانکه در نامه امیرالمؤمنین (ع) به فرزندش آمده است: «إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدَثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ... فَبَادِرْتُكَ بِالْأَدَبِ» (28).

ادب‌آموزی شامل طیف وسیعی از آداب فردی و اجتماعی و... می‌شود که از منابع اساسی وحی، فطرت، عقل علم و عرف گرفته می‌شود. بنابراین واژه «آداب» می‌تواند اخلاقیات دینی (ارزشهای و ضد ارزشهای اسلامی)، آداب عرفی و اجتماعی صحیح هر ملت، آداب و اخلاق علمی و ارزشهای فطری و عقلایی را شامل شود. به عبارت دیگر، کودکان در یک مرحله باید با آداب و ارزشهای اصیل مانند امانت‌داری، وفای به عهد، مهمان‌نوازی، ایثار، شجاعت، عفو و گذشت و... آشنا شوند (29). در روایات فراوانی نیز سخن از وجوب تعلیم آداب به فرزندان است چنانکه در روایتی می‌فرماید: «عَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ السَّبَاحَةَ وَ الرَّمَايَةَ» (به فرزندان تان شنا تیراندازی آموزش دهید) (30) که رسم و آداب رایجی در آن دوران بوده است و والدین ملزم به تعلیم آن به فرزندان شده اند. یا در روایت دیگری از فرزندان اخرا الزمان به خاطر ندانستن مسائل مبتلا به تاسف می‌خورد (نک: شعیری، بی تا، ۱۰۶). از روایات دیگری نیز می‌توان چنین برداشت‌هایی کرد (31).

در گزاره «لا تقسروا» سخن از «اولاد» است و واژه اولاد از لحاظ صرفی، جمع مکسر و مفرد آن، «ولد» است. «ولد»، مفهومی عام (اسم جنس) است که برای واحد و بسیار؛ خواه زن باشد یا مرد؛ به کار می‌رود (32). این واژه از واژگان مهم در این گزاره است و معنای آن باید به خوبی روشن گردد زیرا در تعیین رده سنی اهمیت فراوانی دارد. ابوهلال عسکری در تفاوت میان «ولد» و «ابن» چنین نوشته است: «واژه ابن، بیانگر اختصاص و هم‌صحبتی مداوم است چنانکه عرب زمانی که فرزندی را خاص خود قرار می‌دهد، می‌گوید: "تبنیت ابنا"..... واژه "ولد" اقتضای ولادت دارد یعنی "ولد" بیانگر فرزندان تنی است نه فرزندان ناتنی'..... "ابن" برای فرزندان ذکور به کار می‌رود اما واژه "ولد" برای نر و ماده استعمال می‌شود» (33). در مجمع البیان نیز می‌نویسد: «ابن، ولد، نسل و ذریه از نظر معنایی به هم نزدیک هستند با این فرق که واژه «ابن» برای مذکر به کار می‌رود اما واژه "ولد" هم برای مذکر و هم مونث کاربرد دارد...».

دلالت واژه "ولد" بر مرد و زن، در آیات قرآن نیز شاهد دارد (نک: بقره / ۲۳۳). علاوه بر این، از آیات قرآن می‌توان برداشت کرد که این واژه بر رده سنی خاصی دلالت ندارد چنانکه در سوره تغابن می‌فرماید: «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ» (تغابن / ۱۵). فرزند انسان در هر سنی باشد می‌تواند مایه امتحان و آزمایش انسان باشد و یا می‌توان به آیه قبل از همین سوره اشاره کرد که می‌فرماید: «إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ» (تغابن / ۱۴). از برخی آیات نیز بدست می‌آید که بر رده‌های سنی پایین اشاره دارد چنانکه در

۱. این سخن با آیات قرآن همخوانی ندارد زیرا در سوره مبارکه قصص در شرح حال حضرت موسی (ع) می‌فرماید: «أَوْ تَتَّخِذْ وَلَدًا» (قصص / ۹). در سوره مبارکه یوسف نیز - در شرح حال یوسف نبی - تعبیر مشابهی آورده است (نک: یوسف / ۲۱). که آیه نخست دلالت دارد بر اینکه برای فرزند ناتنی نیز می‌توان واژه "ولد" را به کار برد گرچه شاید از این تعبیر برداشت شود که او را همچون فرزند تنی پرورش دهیم و تحت تربیت ما باشد.

سوره بقره می‌فرماید: «لَا تَسْتَزِعُوا أَوْلَادَكُمْ» (بقره/۲۳۳) که دلالت بر طفل شیرخواره دارد. یا می‌توان به آیه فرزندکشی اشاره داشت که معمولاً در سنین پایین اتفاق می‌افتاد: «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ» (اسراء/۳۱). نام‌های مختلفی نیز که در عرب برای رده‌های سنی مختلف استعمال شده است، دلالت بر همین مسئله دارد که واژه اولاد بر رده سنی خاصی دلالت ندارد (34) بلکه به سنین مختلف می‌تواند اشاره داشته باشد.

«لا تقسروا»- از لحاظ صرفی- فعل نهی و مأخوذ از ریشه «ق-س-ر» است. فراهیدی (۱۰۰-۱۷۵ق) در معنای آن می‌نویسد: «قسر به معنای، اجبار و با زور وادار کردن است» (32). ابن فارس (م۳۹۵ق) -در معنایی شبیه به خلیل بن احمد- نوشته است: «ماده "ق-س-ر" بر اجبار و زور و اعمال فشار دلالت می‌کند» (35). بررسی معاجم لغوی دیگر نیز حاکی از آن است که از دیدگاه سایر لغویون نیز، ماده (قسر) بر اجبار و اکراه دلالت دارد (36, 37). احمد مختار در معجم خویش، معنای «ستم» را نیز به این توضیحات اضافه کرده و نوشته است: «اخذ الشی قسراً ظلماً و عنوة» (گرفتن چیزی با ستم و زور) (عمر، ۱۴۲۹ق، ۳: ۱۸۱۰)؛ گرچه این معنا را می‌توان از توضیحات سایر لغویون نیز برداشت کرد زیرا در وادار کردن کسی برای انجام کاری که تهی از رضایت انجام دهنده است، ستم کردن نیز نهفته است. حرکت قسری، یکی از اقسام حرکت ذاتی و مخالف با میل طبیعی متحرک و مبدا میل آن، از خارج است. در این حرکت (حرکت قهری یا حرکت غریبه) مُحرِّک، خارج از ذات مُتحرِّک است (38, 39). بنابر این «لا تقسروا»، با عبارات «لا تجبروا» و «لا تکرهوا» مترادف معنایی دارد اما فعلِ نهی «لا تؤدِّبوا» که در برخی از منقولات آمده، از ریشه «ا-د-ب» مأخوذ است و معنای آن با ثلاثی مجردِ همین ریشه یکسان است جز اینکه در استعمال ثلاثی مزیدش، معنای مبالغه وجود دارد (40). در معنای این واژه نوشته‌اند: «ادبته علَّمته ریاضة النفس و محاسن الاخلاق» (پرورش نفس و محاسن اخلاق را به او آموختم) (41). با توجه به اختلاف نظرهای متعددی که درباره ماده این فعل وجود دارد، شایسته است که توضیح بیشتری درباره آن داده شود اما آنچه درباره تشابه تعبیری دو گزاره می‌توان گفت این است که بار معنایی عبارت «لا تقسروا علی آدابکم» را می‌توان با معنایی که از «لا تؤدِّبوا» بدست می‌آید، در یک راستا قرار داد.

واژه «آداب» جمع مکسر از واژه «ادب» است. «ادب»، واژه‌ای متداول در فرهنگ اسلامی است که درباره اصل، ریشه و مفهوم لغوی و اصطلاحی آن، آرای مختلفی در میان اندیشمندان دیده می‌شود. به باور برخی از محققان، نمی‌توان تعریف روشنی از آن ارائه داد (42) و برخی دیگر، از سیر تطور و قبض و بسط معنایی آن در برهه‌های مختلف سخن گفته‌اند. از اقوال متعدد اندیشمندان به دست می‌آید که ادب ابتدا مفهومی بسیار محدود (در رابطه با اخلاق عملی) داشته، آنگاه بسط معنایی پیدا کرده و در سده‌های سوم و چهارم دانش‌های بسیاری را در برمی‌گیرد، و در قرون بعد دوباره اندکی ضیق معنایی یافته و بر علوم مشخصی اطلاق می‌گردد و آنچه امروزه- و نیز در برخی از تعاریف متقدم- با نام ادب از آن یاد می‌شود، گنجینه نظم و نثر و علوم مرتبط با فهم و نقد آن است (43-46). این واژه در فرهنگ‌های فارسی، به معناهای «دانش» و «هنر» آمده است و یکی از معانی متفق علیه آن نیز، «فرهنگ» است (دهخدا و معین، مدخل ادب). چنانکه «ادب‌آموخته» را نیز به معنای «فرهنگ‌یافته» و «بی‌ادب» را به «بی‌فرهنگ» معنا کرده‌اند

(دهخدا، همان). بر این اساس «لاتودبوا» را می‌توان به حوزه فرهنگ و اخلاق عملی مرتبط ساخت؛ که تعبیر موجود در متن (لا تودبوا باخلاقکم) نیز این معنا را تأیید می‌کند.

واژه «اخلاق» نیز از لحاظ علم صرف، جمع مکسر محسوب می‌شود که مفرد آن، واژه «خُلُق» است. در اصطلاح دانشمندان علم اخلاق، «خُلُق» یک ویژگی راسخ و پایدار (و نه زودگذر و موقت)، درونی (و نه بیرونی) و اختیاری (و نه ذاتی) و اکتسابی است که باعث صدور رفتارهایی متناسب با این صفت می‌شود. بر این اساس، در یکی از شایع‌ترین و رایج‌ترین تعریف‌های اخلاق گفته‌اند: «صفات نفسانی راسخ و پایداری که موجب می‌شود افعالی متناسب با آن صفات به سهولت و بدون تأمل و تروی از آدمی صادر شود». بنا بر این تعریف، اخلاق، صفات ناپایدار را در بر نمی‌گیرد و نیز هم بر صفات زاینده فضایل و اخلاق نیک دلالت می‌کند و هم صفات صادرکننده ردایل و افعال زشت را شامل می‌شود (47).

برخی دیگر، اخلاق را به صورت صفت فعل به کار برده و به حوزه رفتار مرتبط‌اش ساخته‌اند. طبق این معنا، کار انجام شده را کار اخلاقی گویند هرچند از حالت ملکه‌ی نفس پدید نیامده باشد. از منظر شهید مطهری، تعریفی از اخلاق قابل قبول است که هم به «چگونه رفتار کردن» توجه کرده باشد و هم به «چگونه بودن»؛ چگونگی رفتار، به اعمال انسان و نیز گفتار او ارتباط پیدا می‌کند و «چگونه بودن» مرتبط با صفات و ملکات انسانی است (23).

در تعریف اخلاق می‌توان رویکردهای گوناگونی را در نظر گرفت. آنچه بیان شد، از نظرگاه فلسفی است. رویکردهای فضیلت-گرایانه، وظیفه‌گرایانه، غایت‌گرایانه هر کدام از منظر خود به تفسیر اخلاق پرداخته‌اند همچنانکه در تعریف اخلاق، رویکردهای عقلی، نقلی، عرفانی، تلفیقی و... نیز هر یک از زاویه‌ای به آن پرداخته‌اند (48) اما این تعریف‌ها در تبیین معنای گزاره مورد بحث کمک چندانی نمی‌کند زیرا اگر اخلاق را ملکه زاینده اعمال بدانیم، قابل تحمیل بر متربی نیست و تبدیل به ملکه برای متربی نمی‌شود. علاوه بر آن، چنانکه از عبارت مزبور برمی‌آید، «اخلاق» و «آداب» هم‌راستا هستند و با توجه به بافت عبارت، گفتارها و رفتارهایی مراد است که از والدین سر می‌زند اما اینکه این رفتارها و گفتارها مربوط به دین باشد یا آداب و رسوم اجتماعی؟ در موضع خود درباره آن بحث می‌شود. در ادامه شایسته است که قدری درباره معنای لغوی اخلاق و نیز معنای اخلاق از منظر قرآن بحث کنیم.

در آیات قرآن، واژه «خُلُق» در دو موضع به کار رفته است که عبارتند از: «إِنَّكَ عَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» (قلم/4)؛ «إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْإِنْسَانِ» (شعراء/136). مفسران درباره معنای «خُلُق» در آیه نخست دیدگاه‌های مختلفی گفته‌اند؛ برخی آن را به معنای اعمال و رفتار گرفته‌اند. در آیه دوم، طبق دیدگاه بسیاری از مفسران، خلق به معنای شیوه و روش و عادت است (49، 50). لغوی‌ها معنای اصلی اخلاق را خلق پسندیده دانسته‌اند (51) اما این واژه در استعمال قرآنی‌اش، گستره بیشتری دارد و هر دو قسم اخلاق خوب و بد را در بر می‌گیرد گرچه کاربرد آن در اخلاق‌های پسندیده اجتماعی و فرهنگی جامعه نمود بیشتری دارد (52).

علاوه بر نکات مزبور، به چند نکته مهم باید اشاره نمود: ۱- اضافه شدن کلمه «آداب» یا «اخلاق» به ضمیر «کم»؛ این ترکیب اضافی نشان می‌دهد که آداب یا اخلاق منتسب به والدین است نه جزئی از دین؛ ۲- در گزاره مورد بحث، سخن از احکام یا

معارف یا عقائد دینی نشده است بلکه سخن از آداب است و اگر منظور از آن، آداب دین باشد، دوگانه «آداب و احکام» ظاهر می‌شود که از مستحب بودن آداب و وجوب احکام پرده برمی‌دارد. ۳- اخلاق از مسائلی صحبت می‌کند که متعلق به نفس انسان است اما آداب از افعال جوارحی سخن می‌گوید ۴- مسائل اخلاقی در طول زمان ثابت است اما آداب در طول زمان تغییر می‌کند؛ ۵- مسائل اخلاقی در امکان مختلف ثابت است اما آداب متغیر و برای هر قومی اختصاصی است؛ ۶- اخلاق مُسَبَّب است و آداب مُسَبَّب از اخلاق. با توجه به نکات پیش گفته، از آنجا که در بیشتر منابع، واژه «آداب» به کار رفته است، باید اخلاق را نیز در راستای همان آداب معنا کنیم.

با توجه به نکات مزبور- از منظر نگارنده- این منقوله، ناظر به روش تربیتی است و بر خودِ محتوای انتقال یافته به متربیان دلالتی ندارد. بر این پایه، ۱- در انتقال گزاره‌ها به متربیان نباید از تحمیل و اجبار بهره جست بلکه باید از روشهایی که مفاهیم را به شکل غیرمستقیم به ذهن منتقل می‌سازد استفاده کرد (روش تربیتی نرم). ۲- تعلیم ضروریات دینی- که از جمله آن‌ها گزاره‌های دال بر معاد است- به متربیان واجب است و تعلیم آداب و رسوم فرهنگی نیز نباید مورد غفلت قرار بگیرد. ۳- استبدادمحوری در تربیت پذیرفته نیست بلکه باید در فرآیندی دو سویه- میان مربی و متربی- محقق شود.

راه حل تنافس تهدیدات جهنم و بکارگیری روش نرم در پدیده شکاف نسلی

با توجه به مباحث مفصلی که پیش‌تر عنوان گردید، در انتقال آموزه‌های دینی برای نسل‌های متفاوت و در پدیده شکاف نسلی باید از روش نرم و غیرمستقیم بهره برد، در صورتی که لسان عذاب، لسانی صریح و مستقیم در تهدید است و روشی نرم و غیرمستقیم را دنبال نمی‌کند. با این حساب چگونه می‌توان میان این دو روش جمع کرد؟ برای پاسخ به این سوال باید چند مسئله را مد نظر قرار داد:

۱- نکته اول آنکه، شیوه‌های تربیتی در اسلام به دو گونه "صرح" و "غیر صرح" با دو زیر مجموعه‌ی روشی "مستقیم" و "غیرمستقیم" تقسیم می‌شود اما همانطور که روش غیرمستقیم در انتقال گزاره‌ها می‌تواند تأثیر فراوانی داشته باشد، آسیب‌هایی را نیز به دنبال دارد که مهم‌ترین آن‌ها را می‌توان در: پیچیده بودن و ظرافت روش، عدم انتقال کامل گزاره و... عنوان کرد. در روش تربیتی نرم امکان دارد متربیان، مفهوم منتقل شده را به هیچ وجه احساس نکنند یا دریافتی ناقص داشته باشد و همین امر باعث شود تا گزاره منتقل شده تأثیر بایسته و شایسته‌ای بر روی آن‌ها نگذارد و از آنجا که تهدید به عذاب، وسیله‌ای برای سوق دادن افراد به کار خوب و بازداشتن از کارهای ناپسند است، عملاً کارایی خود را از دست می‌دهد.

۲- نکته دوم آنکه، روش بکارگرفته شده و مفهوم مورد انتقال باید تناسبی تام داشته باشند. وقتی مفهوم مد نظر، از خشونت و تهدید برخوردار است، اولویت روشی، صریح و مستقیم است اما در مقوله شکاف نسلی می‌توان علاوه بر زبانی صریح و مستقیم و آمرانه- که همگام با رویکرد عذاب است- از روش تلیقی "آمرانه- نرم" بهره گرفت تا گزاره مورد نظر- علاوه بر بخش خودآگاه که

با روش آمرانه ارتباط دارد- بر ناخودآگاه متربی نیز منتقل گردد و آسیب‌های محتمل مرتفع گردد. از این رو، در برخی از روایات به بازگو کردن روش غیرمستقیم نیز توصیه شده است؛ چنانکه در روایتی از پیامبر(ص) آمده است: «کار نیک انجام دهید و آن را یادآور شوید»^۱.

۳- نکته سوم آنکه، برای انتقال گزاره‌های دال بر عذاب جهنم به متربیان حوزه شکاف نسلی، ابتدا باید از رحمانیت خداوند و گزاره‌های تبشیری استفاده کرد و بعد از آنکه، مهربانی خداوند برای متربیان محرز شد، آنگاه به سراغ گزاره‌های عذاب رفت تا مخاطب جدید علت عذاب را دریابد؛ چنانکه در روایتی آمده است: «اسیرانی را نزد پیامبر آوردند. زنی از اسیران، شیر از پستانش می‌دوشید و هرگاه کودکی در میان اسیران می‌دید، می‌گرفت و به سینه می‌چسبانید و شیرش می‌داد. پیامبر به ما فرمود: آیا این زن، فرزند خود را به آتش می‌اندازد؟ گفتیم: اگر بتواند او را نیاندازد، نمی‌اندازد. آن گاه پیامبر(ص) فرمود: خداوند به بندگان خود مهربان‌تر است از این زن به فرزندش» (54). در این روایت، پیامبر(ص) با نشان دادن محبت زنی به فرزندش، در عین حالی که از عذاب جهنم سخن می‌گوید، مهربانی خداوند را نیز با بیان مثالی ملموس به مخاطب نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، عذاب جهنم را با زبانی غیرمستقیم برای مخاطب توضیح می‌دهد تا گمان نکند که زبان دین در مسئله معاد صرفاً زبان تهدید است.

۴- نکته چهارم آنکه، بخشی از تهدیدات جهنم ناظر به زبان قوم است. زبان قوم زبانی است که هویت اجتماعی، فرهنگی، جغرافیایی و روحی- روانی آن عصر را در نظر دارد و گزاره‌ها را در این مدار بیان می‌کند. این زبان، ظرف و قالبی بیرونی دارد اما چند چهره است؛ یعنی در عین حال که پیامبر(ص) سطح دریافت مردم زمان خود را در نظر می‌گیرد و الفاظ در قالب آن افق فکری ریخته می‌شود اما به گونه‌ای است که محدود به همان دوران نمی‌شود و در همان دوران محصور نمی‌گردد بلکه می‌تواند با هویت‌های دیگر و مخاطبان گوناگون ارتباط برقرار کند (55). بر مبنای این انگاره، در تبیین زبان تهدیدی برای نسل‌های شکاف‌یافته باید زبان قوم را نیز در نظر داشت و بر توضیح و تفصیل عین عذاب و تشریح آن بر مبنای فرهنگ عرب نباید تأکید ورزید زیرا چنانکه برخی از مفسران گفته‌اند، عذاب‌های جهنمی از جمله آیات متشابه و در واقع نوعی مثال تلقی می‌شود تا اندکی از حقایق جهان واپسین را به ساکنان دنیا نشان دهد (56-58).

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های این پژوهش؛ منقوله‌ی «لا تقسروا»- که بر پدیده شکاف نسلی ناظر است-، بر بکارگیری روش‌های غیرآمرانه و غیر تهدیدی برای تربیت متربیان تأکید دارد اما در بسیاری از روایات برای سوق دادن افراد به کارهای نیک، از زبانی صریح، آمرانه، تهدیدآمیز و ذکر عذاب‌های متعدد و متنوع جهنمی استفاده شده است. برای حل تنافی میان این زبان تهدیدی و پدیده شکاف

۱. توضیح آنکه، در برخی از روایات- برخلاف روایتی که در متن نقل گردید- تنها عمل نیک انجام دادن (بدون بازگو کردن آن) بیان شده است تا تأثیر غیرمستقیم خود را بر مخاطب بر جای نهد؛ چنانکه گفته اند: «كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ»: «مردم را با اعمالتان [به کارهای نیک] فرا بخوانید» (53). Hamiiri AbJ. Qurb al-Asnad. Qom: Institute of Ahl al-Bayt; 2014.

نسلی باید گفت که: در بیان عذاب‌های جهنمی به متربیان باید ابتدا از جنبه‌های تبشیری و پاداشی خداوند و زبان رحمانی دین بهره جست و زمانی که بُعد رحمانی به‌خوبی در ذهن متربی مانا شد، آنگاه با بهره‌گیری از روش تلفیقی آمرانه- نرم و به تناسب اقتضائات، عذاب‌ها و بُعد قهرآمیز دین بیان گردد و در بیان این عذاب‌ها نیز- با همه تنوع و تعددی که دارند- سلسله‌مراتبی، از سهل به سخت، لحاظ شود تا نسل جدید بتواند با زبان تهدیدی همراه شود و هر دو روش تبشیری و تهدیدی را در جهت و مسیر سعادت خود مشاهده نماید.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاق

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

منابع

1. Fathi S, Motlaq M. Globalization and Generational Gap. Strategic Public Policy Studies Quarterly. 2011;5:145-77.
2. Shahrestani MbAK. Al-Millat wa al-Nahl. Beirut, Lebanon: Dar al-Ma'arifa.
3. Ibn Hamdun MH. Al-Tadhkira al-Hamdunia. Beirut: Dar Sader; 1998.
4. Ibn Abi al-Hadid AHB. Sharh Nahj al-Balagha. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library; 2005.
5. Sheikh Baha'i MH. Al-Kashkol. Beirut, Lebanon: Institute of Knowledge Publishing; 2004.
6. Shushtari NSD. Ihqaq al-Haq wa Izhaq al-Batil. Qom: Ayatollah Marashi Library; 2010.
7. Rashid Reza M. Literary Scientific Works. Al-Manar Magazine. 2000;111:326-36.
8. Al-Ghazi MH. Bayan al-Ma'ani. Damascus: Al-Tarqi Press; 2003.
9. Motahhari M. Islam and the Needs of the Time. Tehran: Sadr.
10. Baydoun L. Tasneef Nahj al-Balagha. Qom: Office of Publicity, Qom Seminary; 2018.
11. Jordaag J. Imam Ali: The Voice of Human Justice. Tehran: Shorouq Club; 2022.
12. Makarem Shirazi N. Dairat al-Ma'arif Fiqh al-Muqarn. Qom: Imam Ali ibn Abi Talib Seminary; 2006.

13. Nokhbeh min al-Bahthiyyin QFS. Readings in the Knowledge System of Sayed Kamal al-Haidari. Kazemin: Mazamin: Imam Javad Institute for Thought and Culture; 2019.
14. Noori Hamdani H. Great Scholars of Islam. Qom: Mahdi Mow'ood.
15. Davari Ardakani R. On Education and Upbringing in Iran. Tehran: Sokhan; 2011.
16. Hakimi MR. Letter. Aineh Pejohesh Journal. 1991;10:65-74.
17. Fazl Allah MHAA, Qazi A. Adel, Dunia al-Shabab. Beirut, Lebanon: Dar al-Malak for Printing, Publishing, and Distribution; 2019.
18. Haidari SK. Ethikena. Baghdad: Imam Javad Institute for Thought and Culture; 2018.
19. Fathali Khan M. Basic Principles of Ethics. Qom: International Center for Translation and Publication of Al-Mustafa (AS); 2014.
20. Abu Torabi A. Criteria for Healthy Behaviors from an Islamic Perspective. Ma'arifat Journal. 2004;84:16-28.
21. Ahmadi H. Fatimah: The Model of Life. Qom: Fatima; 2007.
22. Motahhari M. Introduction to Islamic Sciences. Qom: Sadr; 1996.
23. Motahhari M. Notes of Professor Motahhari. Tehran: Sadr; 1999.
24. Taherzadeh A. Imam and Imamate in Formation and Legislation. Bijar: Bina.
25. Ibn Babawayh MA. Al-Amali. Tehran: Ketabchi; 1997.
26. Ibn Babawayh MH. Ayun Akhbar al-Ridha (PBUH). Tehran: Nashr al-Jahan; 1999.
27. Ibn Babawayh MH. Man La Yuhadhiruhu al-Faqih. Qom: Islamic Publishing Office; 2014.
28. Ibn Sha'bah Harani HA. Tuhf al-Uqul 'an Ahl al-Rasul (PBUH). Qom: Islamic Publishing Office; 2004.
29. Rezaei Esfahani MA. The Quran and Upbringing: An Interdisciplinary Subjective Tafsir of the Quran and Sciences. Qom: Researches in Quranic Interpretation and Sciences; 2015.
30. Kolayni MbY. Al-Kafi. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 2008.
31. Ibn Athir Jazari MM. Al-Nihaya fi Gharib al-Hadith wa al-Athar. Qom: Ismailian Publications; 1988.
32. Farahidi KbA. Al-Ain. Qom: Hejrat; 2010.
33. Askari A. Al-Furuq fi al-Lugha. Beirut: Dar al-Afaq al-Jadidah; 2001.
34. Thaalbi AM. Fiqh al-Lugha. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya; 2015.
35. Ibn Faris A. Mu'jam Maqais al-Lugha. Qom: Maktab al-A'lam al-Islami; 2004.
36. Ibn Manzur MM. Lisan al-Arab. Beirut: Dar Sader; 2015.
37. Hosseini Zabidi MM. Taj al-Aroos min Jawahir al-Qamoos. Beirut: Dar al-Fikr; 2015.
38. Sajjadi SJ. Islamic Knowledge Culture. Tehran: Authors and Translators Company; 1983.
39. Salbia J. Philosophical Culture. Tehran: Hikmat; 2002.
40. Fiyumi AbM. Al-Misbah al-Muneer fi Gharib al-Sharh al-Kabeer. Qom: Dar al-Hijra; 2015.
41. Tarihi FDM. Majma' al-Bahrain. Tehran: Mortezaei; 1996.
42. Zarrinkoub AH. Literary Criticism: Exploring Principles, Methods, and Critical Issues with an Examination of the History of Criticism and Critics. Tehran: Amir Kabir; 1994.
43. Azar E. The Evolution of the Word "Adab" with Emphasis on the First Three Centuries of Hijri. Journal of Persian Language and Literature Research. 2010;18:1-19.
44. Hussein T. From the History of Arabic Literature. Beirut, Lebanon: Dar al-Ilm lil-Mullayin; 1991.
45. Sadeh al-Rafie M. History of Arabic Manners. Qom: Bina.
46. Mousavi Bojnordi SM. Great Islamic Encyclopedia. Qom: Center for the Great Islamic Encyclopedia; 1988.
47. Masbah Yazdi MT. Ethics in the Quran. Qom: Imam Khomeini Institute; 2004.
48. Ahmadpour. Bibliography of Islamic Ethics. Qom: Institute for Islamic Sciences and Culture; 2006.
49. Sayed Qutb IS. Fi Zilal al-Quran. Beirut, Cairo: Dar al-Shorouk; 1993.
50. Hosseini Shah HbA. Tafsir al-Eshna Ashari. Tehran: Miqat; 1984.
51. Sheybani MH. Kitab al-Jim. Cairo: Public Authority for the Affairs of Printing Houses; 1976.
52. Morovati S, Saki S. Semantics of the Word "Ethics" in the Holy Quran. Quran and Hadith Research Journal. 2011;8:28-58.
53. Hamiiri AbJ. Qurb al-Asnad. Qom: Institute of Ahl al-Bayt; 2014.
54. Bukhari al-Ja'fi MI. Sahih al-Bukhari. Beirut: Dar al-Fikr.
55. Ayazi MA. The Quran and Contemporary Culture. Rasht: Mobeen Book; 2001.
56. Tabatabaei HF. Majma' al-Bayan li 'Ulum al-Quran. Tehran: Nasir Khosrow; 1993.
57. Tabatabaei HF. Makarim al-Akhlaq. Qom: Sharif al-Ridha; 2001.
58. Tabatabaei HF. Al-Adab al-Diniyyah li al-Khazana al-Mu'iniyyah. Qom: Zair; 2001.